

www.ketab.ir

۱۷
۱۰۰
۱
۳۳

www.ketab.ir

سرشناسه	: شاکر، محمدتقی - ۱۳۳۲
عنوان و نام پدیدآور	: آموزه توحید: در خوانش شیعه و سنی / مؤلف محمدتقی شاکر.
مشخصات نشر	: قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی <small>علیه السلام</small> ، انتشارات، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۵۱۶ ص.
فروست	: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی <small>علیه السلام</small> ؛ ۱۴۱۲. کلام و عقاید؛ ۱۴۵.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۴-۱۷۷-۳
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا.
یادداشت	: کتابنامه.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: حدیث.
موضوع	: Hadith
موضوع	: محدثان.
موضوع	: Hadith -- Authorities
موضوع	: احادیث شیعه.
موضوع	: Hadith (Shiites) -- Texts
موضوع	: احادیث اهل سنت.
موضوع	: Hadith (Sunnites) -- Texts*
شناسه افزوده	: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی <small>علیه السلام</small> ، انتشارات.
رده‌بندی کنگره	: BP۱۰۹/ش۲۲۸
رده‌بندی دیویی	: ۲۶/۲۹۷
شماره کتاب‌شناسی ملی	: ۵۳۸۹۲۶۱

آموزه توحید

و سخنان شیعه و اهل سنت

محمد تقی شاکر

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
قدس سره

۱۳۹۷

شمارهٔ ردیف ۱۴۱۲
شمارهٔ موضوعی کلام و عقاید- ۱۴۵
۱۳۹۷-۳۲

■ آموزهٔ تحدیث در خوانش شیعه و اهل سنت

- مؤلف: محمدتقی شاکر
- ناشر: انتشارات مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی
- چاپ: پاپیروس
- نوبت و تاریخ چاپ: اول، پاییز ۱۳۹۷
- شمارگان: ۳۰۰
- قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

- دفتر مرکزی: قم، خیابان شهید، کوی ممتاز، پلاک ۲۸
- تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۳۲۶
- شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منیرى جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲
- تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱
- شعبه مؤسسه امام خمینی(ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره)
- تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۲۶۲۹

شابک: ۹۷۸-۶۰-۴۴۴-۱۷۷-۳

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۱۳	.....	مقدمه معاونت پژوهش
۱۷	.....	پیشگفتار
۲۱	.....	مقدمه

بخش اول: ماهیت و جایگاه تحدیث در علوم اسلامی

۳۰	.....	معنای لغوی تحدیث
۳۴	.....	ماهیت و جایگاه آموزه تحدیث نزد اندیشمندان مسلمان و مستشرقان
۳۵	.....	۱. ماهیت و جایگاه تحدیث در دانش تفسیر
۳۹	.....	۲. ماهیت و جایگاه تحدیث در دانش کلام
۴۰	.....	۲-۱. ماهیت و جایگاه تحدیث در اندیشه متکلمان سنی
۴۱	.....	۲-۲. ماهیت و جایگاه تحدیث در اندیشه متکلمان امامیه
۴۲	.....	۲-۲-۱. تفاوت رسول، نبی و محدث
۴۷	.....	۲-۲-۲. علم غیب و تحدیث
۵۷	.....	۲-۲-۳. ختم نبوت و تحدیث

- ۶۲ ..... ۲-۲-۴. تحدیث و نهاد امامت
- ۶۵ ..... ۲-۲-۵. تحدیث و نقض بر اهل سنت
- ۶۹ ..... ۳. ماهیت و جایگاه تحدیث در دانش فلسفه
- ۷۰ ..... ۳-۱. جایگاه و ماهیت تحدیث در اندیشه فیلسوفان سنی
- ۷۰ ..... ۳-۱-۱. شیخ اشراق
- ۷۱ ..... ۳-۱-۲. ابن یاقوت
- ۷۳ ..... ۳-۲. جایگاه و ماهیت تحدیث در اندیشه فیلسوفان امامیه
- ۷۴ ..... ۳-۲-۱. میرداماد
- ۷۵ ..... ۳-۲-۲. ملا صدرا
- ۸۳ ..... ۳-۲-۳. مفتح سررواری
- ۸۵ ..... ۴. ماهیت و جایگاه تحدیث در دانش عرفان
- ۸۵ ..... ۴-۱. ماهیت و جایگاه تحدیث در اندیشه عارفان سنی
- ۸۵ ..... ۴-۱-۱. ابوطالب مکی
- ۸۵ ..... ۴-۱-۲. غزالی
- ۸۹ ..... ۴-۱-۳. ابن عربی
- ۹۵ ..... ۴-۱-۴. خواجه عبدالله
- ۹۶ ..... ۴-۱-۵. خوارزمی
- ۹۷ ..... ۴-۲. ماهیت و جایگاه تحدیث در اندیشه عارفان امامیه
- ۹۷ ..... ۴-۲-۱. فیض کاشانی
- ۱۰۱ ..... ۴-۲-۲. حسن زاده آملی
- ۱۰۲ ..... ۵. ماهیت و جایگاه تحدیث در اندیشه مستشرقان

۱۰۳..... ۵-۱. کلب‌رگ

۱۰۵..... ۵-۲. کلارک

بخش دوم: روایات اسلامی؛ چیستی، خاستگاه و گونه‌های تحدیث

۱۱۲..... جایگاه تحدیث در روایات

۱۱۳..... ۱. روایات تحدیث در میراث امامیه

۱۱۴..... ۲. روایات تحدیث در میراث اهل سنت

۱۲۲..... خاستگاه و سرآغاز طرح آموزه تحدیث

۱۲۳..... ۱. خاستگاه طرح آموزه تحدیث در امامیه

۱۲۸..... ۱-۱. روایات نشر آموزه تحدیث در دوره امام سجاده علیه السلام

۱۳۲..... ۱-۲. روایات نشر آموزه تحدیث در دوره امام باقر علیه السلام

۱۳۶..... آموزه تحدیث و نقش حکم عتبه در آن

۱۴۳..... ۱-۳. رواج اندیشه تحدیث در عصر حضور

۱۴۶..... ۲. خاستگاه طرح آموزه تحدیث در اهل سنت

۱۴۷..... بررسی سندی روایات تحدیث

۱۴۸..... ۱. بررسی سندی روایات شیعه

۱۵۶..... ۲. بررسی سندی روایات اهل سنت

۱۶۱..... واکاوی متن روایات تحدیث

۱۶۲..... ۱. واکاوی متن روایات شیعه در چیستی تحدیث

۱۶۵..... ۱-۱. دسته‌بندی روایات

۱۶۵..... ۱-۱-۱. روایات تک‌گزینه‌ای

۱۶۶..... ۱-۱-۲. روایات دوگزینه‌ای

- ۱۶۸..... ۱-۱-۳. روایات سه‌گزینه‌ای
- ۱۷۱..... ۱-۱-۴. روایات چهارگزینه‌ای
- ۱۷۵..... ۱-۲. عناوین چهارگانه و رابطه آن با آموزه تحدیث
- ۱۸۰..... ۱-۳. چیستی مجاری تحدیث (ماهیت عناوین چهارگانه)
- ۱۸۰..... ۱-۳-۱. نقر در اذن
- ۱۸۲..... ۱-۳-۲. نکت در قلب
- ۱۹۰..... ۱-۳-۳. شنیدن سخن فرشته
- ۱۹۲..... ۱-۳-۴. معانی
- ۲۰۵..... ۲. واکاوی متن روایات اهل سنت در مورد فهم ماهیت تحدیث
- ۲۰۵..... ۲-۱. تبیین محدث
- ۲۰۶..... ۲-۱-۱. ملهم
- ۲۱۰..... ۲-۱-۲. مفهم
- ۲۱۱..... ۲-۱-۳. مفرس
- ۲۱۴..... ۲-۱-۴. مصیب
- ۲۱۶..... ۲-۱-۵. مکلم
- ۲۱۸..... ۲-۱-۶. جری بر زبان
- ۲۱۸..... ۲-۱-۷. مروّع
- ۲۲۱..... ۲-۲. تحقق تحدیث در دوره ختم نبوت
- ۲۲۱..... ۲-۲-۱. نگاه توسعه‌ای
- ۲۲۴..... ۲-۲-۲. نگاه تردیدی
- ۲۲۷..... هم‌پوشانی‌ها و تمایزهای ماهوی محدث در خوانش شیعی و سنی

بخش سوم: فرایند تحدیث

- فرایند تحدیث از نگاه آموزه‌های قرآنی و روایی..... ۲۳۶
۱. فرستنده..... ۲۳۸
- ۱-۱. خدا..... ۲۳۹
- ۱-۱-۱. قرآن و گونه‌های ارتباط پروردگار با بشر..... ۲۴۱
- ۱-۲. فرشته..... ۲۶۱
- ۱-۲-۱. نقش فرشته در شکل‌گیری گونه‌های تحدیث..... ۲۶۳
- ۱-۲-۱. اهل سنت و نقش فرشته در تحدیث..... ۲۷۹
- ۱-۳. شیطان..... ۲۸۱
- ۱-۳-۱. بررسی امکان نقش شیطان در تحدیث به امام..... ۲۸۲
- ۱-۳-۲. نقش شیطان در تحدیث از نگاه اهل سنت..... ۲۹۰
۲. گیرنده..... ۲۹۳
- ۲-۱. معصوم..... ۲۹۴
- ۲-۱-۱. تحدیث و امام معصوم..... ۲۹۴
- ۲-۱-۲. تحدیث و معصوم غیر امام..... ۲۹۵
- ۲-۲. غیر معصوم..... ۲۹۹
- ۲-۳. عصمت و تحدیث از نگاه اهل سنت..... ۳۰۲
۳. پیام و محتوا..... ۳۰۲
- ۳-۱. تحدیث و علم غیب..... ۳۰۷
- مفهوم علم غیب در عصر حضور و نزد قدما..... ۳۰۹
- ۳-۲. محتوای تحدیث از نگاه امامیه..... ۳۱۲

- ۳۱۳..... ۱-۲-۳. تحدیث و شریعت (حلال و حرام).....
- ۳۳۲..... ۲-۲-۳. چستی معضلات و رهیافت آگاهی به آن.....
- ۳۳۷..... ۳-۲-۳. تحدیث و محتوای مصحف فاطمی.....
- ۳۴۰..... ۳-۲-۴. معرفت انتقالی در تحدیث.....
- ۳۴۹..... ۳-۳. محتوای تحدیث از نگاه اهل سنت.....
- ۳۵۷..... ۴. کمال تحدیث.....
- ۳۵۷..... ۴-۱. نوس.....
- ۳۶۲..... ۲-۲. قلب.....
- ۳۶۶..... ۴-۳. عین.....
- ۳۶۷..... ۴-۴. لسان.....
- ۳۶۸..... ۴-۵. روح القدس.....
- ۳۷۷..... ۵. تحلیل اشتراکات و تمایزهای فرایندی تحدیث در خوانش شیعی و سنی.....

بخش چهارم: کارکرد تحدیث

- ۳۹۲..... کارکرد تحدیث در امامیه.....
- ۳۹۲..... ۱. کارکرد سلبی.....
- ۳۹۴..... ۲. کارکرد ایجابی.....
- ۳۹۴..... ۲-۱. کارکرد هدایتی در قالب عرضه اعمال.....
- ۳۹۶..... ۲-۱-۱. تحدیث روزانه و شب قدر.....
- ۴۰۱..... ۲-۱-۲. قرآن و مسئله شهادت.....
- ۴۲۵..... ۲-۲. کارکرد هدایتی فراگیر.....
- ۴۲۹..... ۲-۳. کارکرد معرفتی.....

کارکرد تحدیث در اهل سنت..... ۴۳۱

همپوشانی‌ها و تمایزهای کارکرد تحدیث در شیعه و سنی..... ۴۳۴

نتیجه‌گیری..... ۴۴۳

منابع..... ۴۵۱

نمایه‌ها..... ۴۷۳

مقدمه معاونت پرورش

حقیقت اصیل ترین، جاودانه ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و سالمان صادق چه جانها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل پرستان چه توطئه‌ها و نرفندها که برای محو و مسخ آن نساخته‌اند. چه تلخ واقعی است مظلومیت حقیقت و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سر بلند و سرفراز است و باطل از بین رفتنی و نگونسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت جوئی است که در عرصه نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته‌اند و در این میان نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جانشینان برحق و گرامی او علیه السلام، برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت پرستان حقیقت‌گریز دانسته و در این راه دیده‌ها

سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت‌دشووارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه‌درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخشان خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی بازیابند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرزوبوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان ردپای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش درپیش است. از این رو، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی* در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «مد ظله العالی» از آغاز تأسیس براساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در قلمرو کلام اسلامی که با تلاش پژوهشگر ارجمند حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدتقی شاکر نگارش یافته است. هدف اصلی نویسنده مطالعه تطبیقی در تبیین ماهیت، گونه‌ها، فرایند و کارکرد تحدیث از نگاه شیعه و اهل سنت برای پاسخ به ابهامات این حوزه و پیشگیری از انکارهای نابجا برای مطالعه فرهیختگان حوزه و دانشگاه نگارش یافته است.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و حجت‌الاسلام والمسلمین آقای سیداحمد حسینی که با مطالعه و ارائه نظرهای سودمندشان بر ائمه‌ان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی*

پیشگفتار

سؤال اصلی نگاهشما حاضر این است که ارتباط خدا با بشر در دوره پسانبی چگونه است و محتوای این پیوند پاسخ‌گویی چه نیازی است و چه اموری را شکل می‌دهد. آنچه زمینه را برای شناخت دقیق این مسئله فراهم می‌سازد، نخست بررسی سرآغاز آموزهٔ تحدیث و چیستی مفهومی آن و تفسیر صورت‌یافته از چگونگی پیوند آن با دیگر آموزه‌ها به‌ویژه خاتمیت در دستگاه معرفتی روایات و اندیشهٔ شارحان است. حرکت در این مسیر زمینهٔ گام نهادن دقیق در تبیین فرایند و تحلیل کارکرد تحدیث را شکل می‌دهد. اهمیت این بررسی از آن‌روست که در نگاه اعتراضی به ادعای تحدیث در دورهٔ ختم نبوت، همسانی جایگاه امامت با نبوت، باطن تفکر امامیه پنداشته شد و تفاوت نهادن در نام، تنها رمزنی برای فرار از اشکالات القا گردید؛ درحالی‌که میراث‌روایی امامیه چنین انگاره‌ای را برنمی‌تابد. از سوی دیگر، تحدیث در آموزه‌های اهل سنت بازتاب مناسبی داشته است، اما کمتر می‌توان نگاهی نقادانه به خوانش اسلام سنتی از این آموزه را در میان کلمات اندیشه‌وران رصد کرد.

حاصل کنکاش در منابع اولیه و اصیل، و شکل‌دهی به خانواده روایات و گزارش‌ها نشان می‌دهد که تحدیث، آموزه‌ای مشترک در میان معارف اسلام شیعی و سنی است. در خوانش شیعی، تحقق تحدیث به استمرار ارتباط فرشتگان با جانشینان پیامبر ﷺ در دوره ختم نبوت در مسب شکل‌دهی به مراحل برتر هدایت انجام می‌یابد. این پیوند (ارتباط برشته با محدث) هرگز در اندیشه پیشوایان امامیه به معنای دریافت تکمیلی شریعت یا احکامی نو تلقی نشده و درحقیقت به تکامل روحی و معنوی فردی و جمعی امت معطوف است که از آن می‌توان به دستگیری تکاملی معنوی و معنوی یاد کرد. نگاشته حاضر در اثبات این گزاره افزون بر مباحث تاریخ کلامی، به طرح مباحث لغوی، تفسیری، رجالی و حدیثی، و کلامی نیز پرداخته است. اما در معارف روایی اهل سنت تبیین دقیقی از ماهیت و کارکرد این آموزه ارائه نشده است و اندیشه‌وران آن سامان، کارکرد این آموزه را به القای تکمیلی شریعت و الهام احکام مسائل مستحدثه سوق داده‌اند و درحقیقت جایگاه مناسبی را برای آن در پیوند با خاتمیت برنگزیده‌اند.

در مجموع مقارنه خوانش شیعی و سنی از آموزه تحدیث افزون بر تأکید تفاوت‌هایی در ماهیت و فرایند تحدیث، بر تمایز کارکرد آن در منظومه تفکر و اندیشه این دو مکتب اصرار می‌ورزد. در نظام تفکر شیعی در دوره پسانبی با پذیرش نصب و نص الهی نسبت به جانشینان نبی، از پیش چاره‌جویی این دوران صورت گرفته و افزون بر انتقال کامل شریعت به اوصیای رسول خدا ﷺ و مرجعیت علمی و دینی ایشان،

نیازهای معنوی در مسیر رشد اسلامی با تدارک جایگاه و نهاد امامت، پاسخ داده شده است.

بر خود لازم می‌دانم از همه کسانی که مرا در مسیر به سرانجام رساندن این پژوهش یاری رساندند، به ویژه از آقایان هادی صادقی، رضا برنجکار، سیدعلیرضا حسینی و محمدتقی سبحانی سپاسگزاری کنم. بی‌تردید حمایت پدر عزیزم و همیاری همیشگی همسر گرامی و فرزندان دلبندم و دعای مادر سفر کرده‌ام پشتوانه‌های محکم برای پیمودن این مسیر بود. امید است حمایت حجت خدای سبحان همواره دستگیر ایشان و ما در همه مراحل حیات دنیوی، برزخی و اخروی باشد.

خوانندگان فرهیخته می‌توانند نکات خود را با نشانهٔ mt.shaker@yahoo.com برای نویسنده ارسال کنند.

خداوند یگانه ولیّ توفیق است

و از او همواره یاری می‌جویم

تم المقدّسة

دی‌الحجة ۱۴۲۹

سخن از منابع معرفت، یکی از مسائل کلیدی و بنیادین حوزه معرفت و شناخت را شکل می‌دهد. پژوهش در منابع معرفت، به عنوان یکی از محورهای اصلی شناخت معرفت، به دو شاخه منابع معرفت دینی و منابع معرفت غیردینی تقسیم می‌شود. کلدوکاو در محور منابع معرفت دینی پس از طرح و بررسی امکان شناخت و پذیرش آن و همچنین حقیقت و معیار صدق، رخ می‌نمایاند. این تقسیم و سخن که برآمده از نگاهی برون‌دینی با رویکرد معرفت‌شناسی اسلامی است، مسیر مشخصی را می‌پیماید. اما می‌توان بحث از منابع معرفت دینی را در نگاه درون‌دینی، به دو گروه تقسیم کرد. مقسم این جداسازی، ظرف درانست معرفت است. گاه مجاری تحصیل یا حضور معرفت دینی با لحاظ نوع بشر بررسی می‌شود و گاه منابع معرفت دینی برای برگزیدگانی از جامعه انسانی، همانند پیشوایان مذهب و دین در نظر می‌آید. معیار این جداسازی، پذیرش امکان تمایز میان منابع کسب معرفت دینی برای پیرو و پیشرو و تحقق این تمایز است. البته این نکته نیز بیان شده است که

سخن دربارهٔ منابع معرفت دینی از سخن دربارهٔ منابع معرفت بشری جدا نیست، چراکه معرفت دینی خود گونه‌ای معرفت بشری و زیرمجموعهٔ آن است؛ بر این اساس، منابع معرفت دینی و معرفت غیردینی دست‌کم در حوزه‌هایی اشتراک می‌یابند. با وجود این برای دستیابی به معرفت دینی، افزون بر مجاری و منابع مشترک همانند حواس، عقل، شهود و مکاشفه، حافظه، گواهی یا دلیل نقلی و مرجعیت، از منابعی اختصاصی نیز یاد می‌شود که وحی، الهام و تجربهٔ دینی، سه عنوان مطرح در این حوزه است. از بایسته‌های لازم پس از آگاهی و شناخت به این منابع، بازشناسی قلمرو هر یک از این منابع و مجاری، به‌ویژه گسترهٔ منابع اختصاصی است که غفلت از آن آسیب‌هایی را در پی‌ریزی معارف پسین و پیوندیافته فراهم ساخته است. به بیان دیگر، دین به عنوان مجموعه‌ای از آموزه‌ها و باورها (احکام، اخلاق و عقاید) منابع معرفت ویژه‌ای نیز دارد که وحی نبوی از برجسته‌ترین منابع معرفت دینی اختصاصی است. آنچه از مفهوم رسالت و نبوت به ذهن می‌آید، ارتباط داشتن رسول و نبی با پروردگار و دریافت شریعت، قوانین، آموزه‌ها و معارف الهی از طریق فرشتگان و گاه پیوندی متعالی و مستقیم است که از این ارتباط معرفتی با عنوان وحی یاد می‌شود. بر این اساس وحی یکی از مهم‌ترین منابع معرفت دینی است؛ اما این ابزار و دروازهٔ معرفتی به گروه خاصی از انسان‌ها اختصاص دارد که رسولان و انبیای الهی نامیده می‌شوند. ویژگی این مجرای سترگ معرفتی در کنار خطاناپذیری دریافت‌کننده و ابلاغ‌کنندهٔ آن، انتقال کامل واژگانی آن در کنار تلاش برای

تیین لایه‌های آن به عموم جامعه بشری است. به بیان دیگر، پشتوانهٔ برهان عقلی بر راستی گفتار گیرندهٔ پیام، به ابلاغ او اعتبار یقینی می‌دهد. به هر روی وحی، معرفت و کارکرد مخصوص خود را به دوش می‌کشد.

اما منابع اختصاصی دامنهٔ وسیع‌تری را نیز دربرمی‌گیرد؛ مرور بر معارف قرآنی نمایان می‌کند که ارتباط بشر با پروردگار و فرشتگان، ویژه و تنها برای انبیا و رسولان الهی محقق نمی‌شود و دامنهٔ این پیوند و ارتباط جغرافیایی فراتر از عنوان رسول و نبی را دربرمی‌گیرد. از دیگر مسیرهای شناخت و معرفت دینی، تحدیث است که در مرتبهٔ فروتر از وحی نبوی، اجرای مستقل دیگری برای شناخت حقایق دینی است. این منبع معرفتی در نگاه اهل سنت همگن با الهام دانسته می‌شود، و در افق اندیشه و منظومهٔ تفکر شیعی، دریچه‌های گوناگون رهیافت به معرفت از جمله الهام را دربردارد.

هرچند پذیرش این آموزه ابهام‌هایی را به دنبال دارد و پرسش‌های جدیدی را پیش پای خرد قرار می‌دهد، آنچه این ابهام را به پیچیدگی افزون می‌رساند، ادعای اصل پایان رسالت و نبوت در کنار باور به استمرار این ارتباط و پیوند است که نمایان‌کنندهٔ سه پرسش کلیدی در این مقال می‌شود؛ پرسش از چیستی، چگونگی و چرایی سه نقطهٔ مجهول در این حوزه، و سه محور اصلی برابر این مسئله است. پذیرش تحدیث به منزلهٔ منبع اختصاصی معرفت دینی، افزون بر الزامات معرفتی، نتایج هدایت‌بخشی ویژه را تأمین می‌کند. امری که به تثبیت وجودی و اثبات بسیط این آموزه برای جای گرفتن در کنار اصول مستحکمی در

اسلام همانند خاتمیت کمک می‌کند، فراگیر بودن طرح و تأیید آن در دو مذهب کلان اسلامی شامل خوانش شیعی و سنی است. اینکه پرسش‌های سه‌گانه فراروی این آموزه در نظام اندیشه هریک از این دو دستگاه، پاسخ یک‌سان یافته‌اند یا با اختلاف در مبانی و نوع نگاه مواجه شده‌اند، با ورود و عمق یافتن کنکاش در این حوزه می‌توان آن را نمایان ساخت. هرچند می‌توان به حکم مروری اجمالی بر بازنشر این مسئله در میان آموزه‌های هر دو دستگاه معرفتی، وجود دو دیدگاه و رویکرد را نمایان دانست.

نگاشته حاضر کوشیده است با معرفی دقیق و کامل منبع و مجرای ویژه برای اوصیای آخرین رسول الهی با یادکرد «تحدیث»،^۱ به معرفت انتقالی از این مسیر برای محدث و قلمرو و کارکرد آن دست یازد و تمایزها یا هم‌پوشانی آن با روحی نبوی را با این روش نمایان سازد. برای رسیدن به هدف کلان این پژوهش، خطی اصلی نگاشته حاضر در چهار بخش تنظیم و طراحی شد تا علاوه بر تبیین سه محور اصلی مسئله تحدیث یعنی ماهیت و چیستی، فرایند، و محتوا در دام نهایی به کارکرد تحدیث در بخش‌هایی مستقل پرداخته شود. اهمیت طرح این آموزه از آن روست که در میان گزینه‌های مبادی دانش امام آنچنان سری روایات مورد حساسیت بیشتر واقع شده، مسئله‌ای به نام تحدیث-به‌ویژه سخن گفتن اسباب آگاهی از غیب که نماد آن در فرشتگان است- با امام

۱. البته تحدیث مجرای انحصاری برای معصومان یا امامان شیعه نیست، هرچند باید پذیرفت مراتب برتر و خاص آن ویژه ایشان است.

معصوم است.^۱ همان‌گونه که ثقل گفتار دگراندیشان نیز در این حوزه بیشتر رخ می‌نمایند؛ چراکه در این انگاره میان این‌گونه از معرفت‌یابی دینی با دریافت معرفت دینی از طریق وحی در چگونگی و محتوا تفاوتی نهاده نشده و به‌صراحت محتوای آن ابلاغ ناگفته‌هایی از شریعت و تکالیف‌هایی بر قوانین دینی تصور شده است. گفتنی است این سنگینی، برخاسته از خوانشی نادرست از این مسئله و نتایجی نابایسته و پیوند داده شده به مسئله تحدیث است، که می‌توان یک عامل آن را مورد بررسی قرار نگرفتن کامل و جامع این مسئله و آموزه‌های مرتبط با آن دانست.^۲ بر این اساس، اهمیت بررسی این منبع دانش و مبدأ آگاهی امام، هم از کانون درونی و هم از روی گردانان بیرون، مورد توجه و مذاقه قرار گرفته است. ریشه توجه درونی و همچنین تمرکز بیرونی به مسئله تحدیث، به حوزه‌هایی بازمی‌گردد که تحدیث آن را تحت تأثیر و پوشش خود قرار می‌دهد؛ به‌گونه‌ای که نتایج این مسئله را می‌توان در حوزه

۱. همچنان‌که در برخی روایات، ریشه دانش امام علی علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله دانسته شده (ر.ک: محمدبن حسن صفار، بصائر، ص ۲۹۵)، در روایاتی از مبادی دانش امام تحدیث شمرده شده است (ر.ک: همان، ص ۳۲۰، ح ۳، ص ۳۲۳، ح ۱۰ و ص ۳۶۹، ح ۵).

۲. نتیجه عدم تبیین شفاف و جامع مسئله تحدیث شامل چیستی، چگونگی یا فرایند و کارکرد تحدیث، زمینه نگاهی سطحی و گاه همراه با تمسخر و پوچ‌انگاری آن را برای علمای دگراندیش فراهم ساخت که به جای تحلیل و تعمیق در مسئله، به تخریب آن دست زدند. نمونه این گفتار در فضای خارج از ایران سخنان عبدالکریم سروش در دانشگاه سوربن، و در فضای داخلی سخنان هاشم آقاچری در تاریخ ۲۹ خرداد ۱۳۸۱ و به دعوت شورای هماهنگی گروه‌های جبهه دوم خرداد دانشگاه همدان است. داستانی که در نوشته‌ها و گفته‌های پسین با رنگی ملایم‌تر هنوز بازتاب داده می‌شود.

نبوت و خاتمیت و موضوع تشریح احکام و در یک جمله، در تبیین نظام و اندیشه کلان تشیع در حیطه راهنماشناسی دید. مقایسه این آموزه با خوانش اسلام سنی به چگونگی ارتباط خداوند با بشر در دوره پساوحی و نقش این ارتباط در شکل‌گیری اندیشه و نظام عقیدتی و شریعتی هر دستگاه می‌تواند لایه‌های پوشیده از مبانی و زیرساخت‌های معارف اسلام شیعی و سنی و همچنین جنبه‌های اشتراک و هم‌پوشانی یا تمایز آنان را روشن کند. در نتیجه حیطه اصالت و حقانیت در این اندیشه را در جغرافیای خود نمایان سازد.

هدف از طرح این آموزه، فهم دقیق ماهیت تحدیث و گونه‌ها و مصادیق آن، و سپس تبیین چگونگی تحقق و مؤلفه‌های شکل‌دهنده به پدیده تحدیث است. با توجه به تفاوت نگاه از دستگاه معرفتی شیعه و اهل سنت، نوع پاسخ در حوزه چرایی و کارکرد وجودی این پدیده با دو رویکرد روبه‌روست. همچنین بررسی مرجعیت علمی در کنار مرجعیت هدایتی برای امام، ره‌یافت به تمایز خوانش شیعی و اهل سنت از آموزه تحدیث، هماهنگی آموزه تحدیث با دیگر آموزه‌ها در قرائت شیعی، و مقایسه این آموزه تحدیث در اسلام شیعی و سنی از دیگر اهداف این پژوهش‌اند.

از آنجاکه سامان‌دهی و ایجاد زبان مشترک کلان‌روشن تحقیق است، نویسنده با ذکر چارچوب و مراحل روش، به هم‌رسانی ملموس خواننده با پژوهش خود کمک می‌کند. از میان گونه‌های مطالعه، شامل مطالعه تاریخی، تطبیقی و تحلیلی، نگاهی حاضر در ذیل نمونه‌ای از گونه دوم یعنی مطالعه تطبیقی قرار گرفته است. مطالعه تطبیقی خود

به دو دسته مطالعه تطبیقی خرد و کلان^۱ تقسیم می‌شود. هرچند با وجود تعلق مستقیم سه سوژه مطالعاتی یعنی ماجرای تحدیث در خوانش شیعی و خوانش سنی به ساختاری بزرگ و ریشه داشتن هر دو در دین اسلام، به نگاه اولیه مطالعه تطبیقی آن دو در دسته مطالعه تطبیقی خرد جای می‌گیرد، اما به دلیل نبود مشابهت‌های اساسی در ترکیب‌بندی ساختار و تفاوت اساسی کارکردهای عناصر، سازگاری تحقق حاضر با مطالعه تطبیقی کلان، فزون‌تر است. بر این اساس، بررسی وجودشناختی (تبیین حقیقت و سرشت) و همچنین تبیین اعتبار معرفت‌شناختی تحدیث با روش تحلیل متن (قرآن و روایات) انجام می‌پذیرد. همچنین باید افزود با توجه به تمرکز تمایز دو سوژه مورد مقایسه (خوانش شیعی و خوانش سنی از آموزه تحدیث) در کارکرد آن، مقایسه دو سوژه مقایسه تبارشناختی و از جنس مقایسه نسبی خواهد بود.^۲

البته آنچه اشاره رفت، در نگاه مقایسه‌ای بودن در نگاه تفکیکی، مطالعه هر سوژه در نظام یک اندیشه، به گونه تحلیلی انجام شده است؛ یعنی مطالعه کارکردهای درون یک مجموعه که در نتیجه زمینه مقایسه دو سوژه را با یکدیگر فراهم می‌سازد. از این رو با استفاده از روایات و گزارش‌های موجود و کارکردهای آن به شناسایی و حتی

۱. برای آشنایی بیشتر ر.ک: احمد پاکتچی، روش تحقیق، ص ۱۱۰.

۲. یعنی دو چیز که نسب واحد دارند، اما فعلاً کارکردهای آنها با هم متفاوت است (ر.ک:

همان، ص ۱۱۲-۱۱۳).

وصف اجزای غیرموجود پرداخته می‌شود.^۱ به بیان دیگر، نخست پرسش از چرایی قرار گرفتن این مجموعه از گزاره‌ها و معارف در کنار هم و انتخاب آنان از سوی هندسه‌سازان این نظام اندیشه و دوم، نقش هر جزء در تکمیل این منظومه و سازگاری آنان با یکدیگر در شکل‌دهی یک اندیشه منسجم و قابل ارائه در کنار دیگر اصول و آموزه‌های اصیل، محور نگاه تحلیلی به سوژه تحدیث در نظام تفکر شیعی و نظام اندیشه اهل سنت را بنا می‌نهد.

---

۱. اینکه کارکردهای اجزای یک سوژه فرعی یا اصلی باشند، به الگوی ساخت یا همان انتخاب و ترکیب و همچنین نقش اجزا وابسته است و با توجه به دو خوانش متفاوت از آموزه تحدیث، این امر خودنمایی خواهد داشت.